

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

YEGANƏ EHSAN QIZI MƏMMƏDOVA

XVI-XVII YÜZİLLİKLƏRDƏ
AZƏRBAYCAN-HİNDİSTAN ƏLAQƏLƏRİ

İxtisas: 5502.01 – Ümumi tarix

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

B A K İ - 2014

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin “Ümumi tarix” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Ş.F.FƏRZƏLİYEV

Rəsmi opponetlər:

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

Z.M.HƏSƏNALİYEV

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

X.S.QASIMOV

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Ümumi tarix” kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 22 fevral 2013-cü il tarixli 95 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində yaradılmış tarix elmləri doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.161 Dissertasiya Şurasının “__15__”_03__2014-cü il tarixli iclasında, saat ____⁰⁰ da olacaqdır.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, Z. Xəlilov küçəsi 23.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “__”____2014-cü ildə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor**

R.C.SÜLEYMANOV

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ayır-ayrı xalqların, ölkələrin siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi tarix elminin qarşısında duran aktual problemlərdən biridir. Bu baxımdan dünyanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən olmuş Hindistanla Azərbaycan arasında XVI-XVII yüzilliklərdə mövcud olan münasibətlərin tədqiqi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, XVI yüzillikdə Hindistanın şimalında meydana gəlmiş, sonrakı dövrlərdə yarımadaının əksər hissəsini öz hüddulları daxilində birləşdirməyə müvəffəq olmuş Böyük Moğollar dövlətinin, Azərbaycanda isə Səfəvilər dövlətinin beynəlxalq münasibətlər çərçivəsində fəaliyyətinin genişlənməsi, bu iki ölkə arasında əvvəllər də mövcud olmuş qarşılıqlı əlaqələrin daha da güclənməsinə şərait yaratmışdır.

“XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan-Hindistan əlaqələri” mövzusu müasir dövrdə xüsusilə aktualdır. Belə ki, integrasiya proseslərinin sürətlə genişləndiyi müasir dövrdə orta əsrlərdə, xüsusilə də, XVI-XVII yüzilliklərdə ölkələrarası əlaqələrin necə və hansı şəkildə inkişaf etməsinin öyrənilməsi dövlətçiliyimizin çoxəsrlik ənənələrinin müəyyən məqamlarını araşdırmağa imkan verir. Belə ki, bəhs olunan dövrlərdə bütövlükdə dünya miqyasında beynəlxalq münasibətlər genişlənməyə başlamış, ölkələrarası əlaqələr daha da artmışdır. Məhz bu yüzilliklərdə Qərbi Avropa dövlətləri şərqdə öz mövqelərini möhkəmlətməyə çalışırdılar. Hindistan qərb dövlətlərinin maraq dairəsində olan əsas şərq ölkəsi idi və onunla əlaqə yaratmaq üçün Qərbi Avropa dövlətləri bütün mümkün vasitələrdən istifadə edirdilər. Təbii ki, Qərbə yaxşı tanış olan İpək yolu üzərində yerləşən və həmin dövrdə özünəməxsus iqtisadi, siyasi və mədəni nüfuzu olan Azərbaycan ərazisindən bu əlaqələrdə tranzit kimi istifadə olunmuşdu. Belə bir məqamın araşdırılması həmin dövrün tarixi inkişaf proseslərini daha da dolğun şəkildə göstərməyə imkan verə bilər.

Mövzunun aktuallığının digər səbəbi isə bəhs olunan dövrdə Azərbaycandan Hindistana olan mühacirət axını ilə bağlıdır. Demək olar ki, əsasən araşdırılmamış olan bu məsələnin tədqiqi iki ölkə arasındakı əlaqələrin tam və ətraflı şəkildə öyrənilməsinə imkan verə bilər.

Həmçinin bəhs olunan yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan arasındakı mədəni əlaqələrin öyrənilməsi də mövzunun aktuallığını təşkil edir. Bu dövrdə Hindistanda qədim hind mədəniyyətinin kökləri üzərində digər şərq xalqları nümayəndələrinin təsirlə yaranan analoji Moğol mədəni irsinin formalaşmasında Azərbaycan təsirinin də özünəməxsus yeri olmuşdur.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanla Azərbaycan arasında mövcud olmuş siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr öyrənilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Ötən əsrin altmışıncı illərindən başlayaraq Azərbaycan tarixşünaslığında orta əsrlər dövründə ölkəmizin istər qərb, istərsə də şərq dövlətləri ilə əlaqələri ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmış, tədqiq olunmuşdur. XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanın Qərb ölkələri ilə münasibətləri Hətəm Şahməliyev və Yaqub Mahmudov, XV-XVI yüzilliklərdə Osmanlı imperiyası və Orta Asiya ilə əlaqələri Şahin Fərzəliyev və Ramil Ağayev tərəfindən müəyyən qədər tədqiq edilmişdir. Lakin XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycanla Hindistan arasındakı əlaqələrə istər sovet, istər fars, istər türk, istərsə də vətən tarixşünaslığında müxtəlif vaxtlarda bu və ya digər dərəcədə toxunulmuşsa da, tam şəkildə tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Tarixşünaslıqda daha çox orta əsrlər dövründə Hindistandakı dövlətlərin içərisində ən qüdrətli olmuş Böyük Moğollarla Azərbaycan Səfəvilər dövləti arasındakı münasibətlər öyrənilmişdir.

Habelə XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanın cənubunda olan və elmi ədəbiyyatda daha çox Dekən knyazlıqları adlandırılan dövlətlərlə (Adilşahlar, Qütbşahlar, Nizamşahlar və s.) Səfəvilər dövlətinin münasibətləri, Səfəvilərin həmin dövlətlərlə olan əlaqələrinin Səfəvi-Moğol münasibətlərinə təsiri kimi məsələlər də bu vaxta qədər diqqətdən kənarda qalmışdır.

Azərbaycan tarixşünaslığında bilavasitə bu vaxta kimi Azərbaycan – Hindistan əlaqələri kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmamışdır. Doğrudur, görkəmli tarixçi Sara xanım Aşurbəyli orta əsrlərdə Hindistanla Azərbaycan arasındakı iqtisadi və mədəni əlaqələrin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır. Onun “Orta əsrlərdə Azərbaycanla Hindistan arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin tarixi” adlı monoqrafiyasında hər iki ölkə arasında iqtisadi və mədəni əlaqələri araşdırmışdır.¹ Lakin monoqrafiyanın adından da göründüyü kimi Azərbaycanla Hindistan arasındakı ictimai-siyasi münasibətlər tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Habelə, müəllif tam şəkildə iki ölkə arasındakı iqtisadi və mədəni münasibətləri əhatə etməmişdir. S. Aşurbəyli orta əsrlər dövründə Bakı şəhərinin tədqiqi ilə bağlı araşdırmalarında da Azərbaycanla Hindistan arasındakı iqtisadi münasibətlərə toxunmuşdur.²

¹ Ашурбейли С.Б. «Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века», Б.: Элм, 1992, 149 с.

² Ашурбейли С.Б. «История города Баку», Б.: Азернешр, 1992, 408 с.

Azərbaycan tarixşünaslığında hər iki ölkə arasında mədəni əlaqələrin tədqiq edilib öyrənilməsində filologiya elmləri namizadı Əliəjdər Səidzadənin xidmətləri böyükdür. O, özünün məqaləsində və nəşr etdirdiyi mühazirələrində Hindistanla Azərbaycan arasındakı mədəni əlaqələri, daha doğrusu, fəlsəfə və ədəbiyyat sahəsində əlaqələri araşdırmış, orta əsrlər dövründə Azərbaycandan Hindistana mühacirət etmiş mədəniyyət xadimləri barədə məlumat vermişdir. Ə. Səidzadə həmçinin, bu və ya digər dərəcədə elm və mədəniyyət xadimlərinin Hindistana mühacirət etmələrinin səbəblərini də nəzərdən keçirmişdir.¹

Görkəmli ədəbiyyatşünas Həmid Araslı Azərbaycanla Hindistan arasında ədəbi əlaqələrin tədqiqi sahəsində bir çox işlər görmüşdür. O, “XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, “Azərbaycan və hind xalqlarının mədəni və ədəbi əlaqələr” adlı məqaləsində XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan arasında olan ədəbi əlaqələri araşdırmış, Hindistana səfər etmiş, orada yaşayıb-yaratmış bir çox azərbaycanlı şairin adını çəkmişdir.²

Şah II Abbasın (1642-1666) hakimiyyəti dövründə Səfəvilərlə Moğollarla arasındakı münasibətlərə həmçinin Z. Həsənalıyev və Z. Bayramlının son illərdə nəşr olunmuş monoqrafiyalarında da toxunulmuşdur. Monoqrafiya əsasən XVII yüzil Səfəvi tarixçisi Məhəmməd Tahir Vəhidin “Abbasnamə” adlı əsərinin və eləcə də, dövrün bir sıra digər mənbələrinin müqayisəli təhlili əsasında yazılmışdır.³

Azərbaycanın orta əsrlər memarlıq tarixini araşdırmış Cəfər Qiyasi özünün “Yaxın-uzaq ellərdə” adlı əsərində Səfəvilər dövründə Azərbaycan memarlığının hind memarlığına göstərdiyi təsiri, Moğol memarlığının formalaşmasında azərbaycanlı memarların rolunu araşdırmışdır.⁴ XVI yüzillikdə Təbriz miniatur məktəbi, həmin məktəbin yaradıcılarından olan Sultan Məhəmməd və onun davamçılarını ilə bağlı geniş və ətraflı araşdırmalar aparmış K. Kərimov tədqiqatlarında bu və ya digər dərəcədə

¹ Səidzadə Ə. Orta əsrlərdə Azərbaycanın Hindistanla mədəni əlaqələr tarixindən. (oxunmuş mühazirənin stenoqramı). B.: 1958, 42 s.; Сеидзаде А.А. Из истории культурных связей Азербайджана с Индией в средние века. Известии АН Азерб.ССР, Серия общественных наук, 1958, № 1, с. 77-89.

² Araslı H. XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. B.: ADU-nun nəşriyyatı, 1956, 324 s.; Араслы Г. Культурные и литературные связи Азербайджанского и индейского народов. – Литературный Азербайджан, 1956, № 12.

³ Həsənalıyev Z., Bayramov Z. II Şah Abbasın hakimiyyəti illərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin daxili və xarici siyasəti. B.: Elm, 2011, 88 s.

⁴ Qiyasi C. Yaxın uzaq ellərdə. B.: İşıq, 1985, 92 s.

Moğol miniatur məktəbinin formalaşmasında Azərbaycan rəssamlığının roluna toxunmuşdur.¹

Tədqiqat zamanı bu və ya digər dərəcədə Səfəvilər dövründə Azərbaycan tarixinin müəyyən məsələlərini araşdırmış tarixçilərdən Ə. Rəhmani, S. Onullahi, Ş. Fərzəliyev, M. Heydərov, S. Məmmədov, X. Qasimov, R. Ağayev, R. Muğanlinski, R. Dadaşova və başqalarının tədqiqatlarından da istifadə edilmişdir.²

Moğol və Səfəvi dövlətləri arasındakı münasibətlərin araşdırılmasında Pakistan tarixçisi Riyazül İslamın xidmətləri son dərəcə böyükdür. O, Səfəvilərin və Əfşarların hakimiyyəti dövründə Böyük Moğollar dövlətilə münasibətlər araşdırmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, pakistanlı tarixçi əsas diqqətini dövlətlər arasındakı siyasi münasibətlərə yönəlmiş, mədəni və iqtisadi münasibətlərə olduqca öləri yer ayırmışdır. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu əsər tədqiqat əsəri olmaqdan daha çox, orta əsr sənamələrini xatırladır.³

Azərbaycanla Hindistan arasındakı əlaqələrin araşdırılmasından bəhs olunarkən Akif Fərzəliyev və Rəna Məmmədovanın birlikdə işləmiş olduqları “Səfəvi-Moğol münasibətləri müsəlman diplomatikasında” adlı

¹ Kərimov K. C., Əfəndiyev R. S., Rzayev N. H., Həbibov N. D. Azərbaycan incəsənəti. B.: İşıq, 1992, 344 s.; Kərimov K. C. Azərbaycan miniatürləri. B.: İşıq, 1980, 221 s.; Kərimov K. C. Sultan Məhəmməd və onun məktəbi. B.: İşıq, 1993, 176 s.; Kərimov K. C. Sadiq bəy Əfşar. B.: İşıq, 1987, 72 s.; Керимов К. Азербайджанский художник Мир Сеид Али – Исследования и материалы по архитектуре и искусству Азербайджана. Б. Изд-во АН. Аз. ССР, 1966, 206 с.

² Рахмани А. Азербайджан в конце XVI-XVII вв., Б.: Элм, 1981, 238 с.; Рахмани А. «Тарихи алам арай-и Аббаси» как источник по истории Азербайджана, Б.: изд-во АН Азерб.ССР, 1960, 192 с.; Onullahi S. XIII-XVIII əsrlər Təbriz şəhərinin tarixi. B.: Elm, 1982, 279 s.; Fərzəliyev Ş. Azərbaycan XV-XVI əsrlərdə. B.: Elm, 1983, s. 150; Гейдаров М.Х. Торговля и торговые связи Азербайджана в позднем средневековье. Б.: Элм, 1999, 168 с.; Мамедов С. А. Азербайджан по источникам XV - первой половины XVIII вв. – Баку, Элм, 1993, 240, с.; Xeyirbəy Qasimov. Azərbaycan mədəniyyəti (XVI-XVII əsrlər). B.: Nurlan, 2002, 170 s.; Orta əsrlərdə Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı, “Aspoliqraf”, 2008, 448 s.; Ağayev R. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI əsrlər). B.: Kür, 2004, 151 s.; Муганлинский Р. Азербайджанские государства XV-XVI вв. в английской историографии. Б.: изд-во Бакинского Государственного университета, 1998, с. 156; Dadaşova R. Səfəvilər dövlətinin süqutu. B.: Nurlan, 2003, 439 s.

³ Riyazül İslam. Tarix-e rəvabet-e İran-o Hind (dər doure-yi Səfəviye-o əfşariyye) /Tərcümə: Məhəmmədbağər Aram, Abbasqulu Qaffari, Tehran, Entəşarate Əmir Kəbir, 1373, 401 s.

monoqrafiyadan da danışmaq lazım gəlir. Müəlliflər AMEA-nın Füzuli adına əlyazmalar institutunda saxlanılan “Münşəat-i səlätin” toplusuna daxil olan Səfəvi və Moğol hökmdarları arasındakı məktubları, fərmanları tədqiq etməklə hər iki sülalənin baniləri I Şah İsmayilla Zəhirəddin Babur arasındakı münasibətlərdən başlayaraq dördüncü Moğol imperatoru Nurəddin Cahangirin (1605-1627) hakimiyyətinin sonuna kimi Səfəvi və Moğol dövlətləri arasında mövcud olan siyasi-diplomatik əlaqələri geniş və ətraflı şəkildə araşdırmışlar. Əsərin sonunda həmçinin 14 sənəd verilmişdir ki, onlar da Səfəvi və Moğol hökmdarlarının, hər iki sülaləyə məxsus şahzadələrin məktub və fərmanlarından ibarətdir.¹

Problemin öyrənilməsi ilə bağlı özbək tarixçilərinin xidmətləri qeyd edilməlidir. Özbək alimi Səbahət xanım Əzimcanovanın Zəhirəddin Baburun Kabul və Hindistandakı dövlətinin araşdırılmasına həsr olunmuş monoqrafiyasında Səfəvi dövlətinin yaradıcısı ilə onun arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə, hərbi-siyasi ittifaq məsələsinə xüsusi olaraq toxunulmuşdur.² Lakin Səbahət xanım məsələyə birtərəfli yanaşmış, I Şah İsmayilla Zəhirəddin Babur arasındakı əlaqələri tam şəkildə işıqlandıra bilməmiş və müəyyən təhriflərə də yol vermişdir.

Problemlə bağlı digər bir özbək alimi İlyas Nizamutdinovun adı da qeyd olunmalıdır. O, “Orta Asiya-hind əlaqələri tarixindən” adlı monoqrafiyasında Səfəvi-Moğol münasibətlərinə toxunmuş, özbək dövlətinin onlar arasındakı dostluq münasibətlərini pozmaq cəhdləri göstərilmişdir. İ. Nizamutdinov həmçinin Moğol tarixçisi Məhəmməd Sakinin “Məasiri-Aləmgiri” adlı əsərini tədqiq edərək, XVII əsrin 50-60-cı illərində Böyük Moğollar dövlətinin xarici siyasətilə bağlı yazdığı məqaləsində II Şah Abbasla Övrəngzibin hakimiyyətləri dövründə hər iki dövlət arasındakı diplomatik münasibətləri şərh etmişdir.³ Digər bir özbək alimi N. S. Kariyevin “XVI yüzilliyin ortalarında Hind-İran münasibətləri haqda bəzi məlumatlar” adlı məqaləsində ikinci moğol imperatoru Humayunun Səfəvilər dövlətində sığınacaq tapması, onun buradan yardım alaraq, itirilmiş Moğollar dövlətinin yenidən bərpa edilməsi və Səfəvilərlə Moğollar arasındakı sonrakı qarşılıqlı münasibətlər

¹ Фарзалиев А., Мамедова Р. «Севеиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатике», СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004, 228 с.

² Азимджанова С. «Государство Бабура в Кабуле и в Индии», М., Наука, 1977, 176 с.

³ Низамутдинов И. Из истории среднеазиатско-индийских отношений (IX-XVIII вв.). Таш.: изд-во Узбекистан, 1969; Низамутдинов И. «Маасири-Аламгири» как источник по внешнеполитическим сношениям Индии, - Индия, сб. ст., Таш.: Фан, 1973.

nəzərdən keçirilmişdir. Əslində müəllif burada Hind-İran deyil, Hind-Azərbaycan münasibətlərindən bəhs etmişdir.¹

Rus tarixşünaslığına gəldikdə Natalya Tumanoviçin adı qeyd olunmalıdır. Belə ki, o, İskəndər bəy Münşinin “Aləm ara-yi Abbasi” əsərinin əsasında I Şah Abbasın Qəndəhar vilayətinə yürüşünü, bu qiymətli vilayətin və eyni adlı şəhər-qalanın yenidən Səfəvilərin hakimiyyəti altına qaytarılması məsələsini ətraflı araşdırmışdır.² Digər rus tədqiqatçısı İrina Pavlova XVII əsr müəllifi Məhəmməd Məsum İsfəhaninin “Xülasətə-siyər” əsərini tədqiq etmək üçün yazmış olduğu monoqrafiyada I Şah Səfi (1629-1642) dövründə Səfəvilərin Böyük Moğollar dövlətilə siyasi münasibətləri, diplomatik əlaqələri haqqında geniş məlumat vermişdir.³

Tədqiqat zamanı K. Antonovanın, Q. Əliyevin, S. İ. Tyulyayevin, B. N. Luniyanın və digər müəlliflərin, habelə məşhur rus şərqşünasları V. Krımski və V. Bartoldun əsərlərindən də istifadə olunmuşdur.⁴

İran tarixşünaslığında da bilavasitə mövzu ilə bağlı tədqiqatlar aparılmamışdır. Bununla belə, Səfəvi dövrü ilə məşğul olan İran tarixçilərinin əsərlərində Səfəvilərin hind dövlətləri ilə, əsasən də, Böyük Moğollar dövləti ilə münasibətlərinə bu və ya digər dərəcədə toxunulmuşdur. Nəsrulla Fəlsəfinin I Şah Abbasın hakimiyyəti dövrünə həsr olunmuş monoqrafiyasında Səfəvilərin Moğollar və eləcə də digər Hindistan dövlətlərilə münasibətlərindən bəhs olunur.⁵ I Abbasla Cahangirin bəzi məktubları da əsərə

¹ Кариев Н.С. «Некоторые сведения об индо-иранских отношениях середины XVI века» - Вопросы истории, экономике и культуры Средней Азии и стран зарубежного Востока, вып. 2, Таш.: 1975, с. 161-169.

² Туманович Н.Н. «Поход Аббаса I на Кандагар» - Афганистан: история, экономика, культура. Сб. статей. М.: АН СССР, Инс-т востоковедения, 1989, с. 5-15.

³ Павлова И.К. Хроника времен Сефевидов (Сочинения Мухаммеда Масума Исфাহани «Хуласат ас-сияр»). М.: Наука, 1993, 120 с.

⁴ Антонова К.А. «Очерки общественных отношений и политического строя могольской Индии времен Акбара», М.: Изд-во АН СССР, 1952; Алиев Г.Ю. Персоязычная литература Индии. М.: Наука, 1968; Алиев Г.Ю. Байрам-хан туркменский поэт. Ашхабад: Из-во «Туркменистан», 1969; Тюляев С.И. Архитектура Индии. М.: Из-во Всесоюзной Академии архитектуры, 1939; Крымский А. История Персии, ее литературы и дервишской теософии. М.: Лазаревский Институт Восточных языков, 1914-1917, 504 с.; Луния Б.Н. История индийской культуры с древних времен до наших дней. Сок. пер. с англ. В.А. Тюрина. М.: Изд. иностранных литератур, 1960, 567 с.; Бартольд В.В. «Командировка в Туркестан». Сочинение в 8 томах, т. VIII, М., 1973.

⁵ Fəlsəfi N. Zindəqaniyi Şah Abbas əvvəl. I və IV cild, Tehran, 1344/1962.

daxil edilmişdir. Həmçinin müəllif hadisələri şərh etməkdən daha çox təsvir etməklə kifayətlənməsi də qeyd olunmalıdır. Araşdırılma zamanı İran tarixşünaslığından habelə Mənuçöhr Parsadustun, Xanbaba Bəyaninin, Rəhimzadə Səfəvinin əsərlərindən də istifadə olunmuşdur.¹

Türk tarixşünaslığına gəldikdə isə Hikmət Bayurun adı hökmən qeyd olunmalıdır. Bu tədqiqatçı bütövlükdə orta əsrlər dövründə Hindistan tarixi ilə bağlı araşdırmalar aparmışdır. Onun üç cildlik “Hindistan tarixi”nin I və II cildlərində Səfəvilərlə hind dövlətləri arasındakı münasibətlərə toxunulmuşdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, müəllif müəyyən dərəcədə təhriflərə də yol vermiş, Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin hind dövlətlərlə münasibətlərini düzgün işıqlandırmamışdır. Hikmət Bayur həmçinin, Moğol dövlətinin yaradıcısı Zəhirəddin Baburun “Baburnamə” və onun qızı, orta əsrlər şərqində yeganə tarixçi qadın olan qızı Gülbədən bəyimin qardaşı Humayuna həsr etmiş olduğu “Humayunnamə” əsərlərini türk dilinə tərcümə etmiş, “Teymurun oğulları və Babur haqqında tarixi özet” və “Humayun və onun dövrü” adlı geniş həcmli məqalələr işləmişdir ki, həmin məqalələrdə bizi maraqlandıran mövzuya da toxunulmuşdur. Müəllifin burada da Səfəvilərə qarşı qərəzli mövqeyi özünü göstərir.²

Tədqiqat zamanı həmçinin Azərbaycan, Hindistan və İran tarixi ilə bağlı bəzi ümumiləşdirilmiş ədəbiyyatlardan da istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın mənbə bazası. Tədqiqatın gedişində çoxsaylı mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Əlbəttə ki, istər hind, istərsə də Səfəvi mənbələrinin heç biri bütünlüklə Hindistan-Azərbaycan əlaqələrinə həsr olunmamışdır. Bununla belə, həmin mənbələrdə bu və ya digər dərəcədə Hindistanla Azərbaycan, daha doğrusu, hər iki ölkədə mövcud olan dövlətlər arasındakı münasibətlərə toxunulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, şərq mənbələrində daha çox dövlətlər arasında siyasi münasibətlər öz əksini tapmışdır.

Tədqiqata cəlb olunmuş mənbələrin içərisində görkəmli Səfəvi tarixçisi İskəndər bəy Münşinin “Tarixi-aləmarayi-Abbasi” əsəri xüsusi yer tutur. Bu əsərdə Səfəvi-Moğol münasibətlərinə kifayət qədər geniş yer verildiyi halda,

¹ Mənuçöhr Parsadust. Şah Təhmasib-Əvvəl. Teh., enteqare, 1388, 740 s.; Xanbaba Bəyani. Tarix-e-nizamiye-İran dər doureyi-Səfəvi. Teh., əz enteqarat ostad, 1355, s. 593; Rəhimzadə Səfəvi. Şərhe cəngəha və zindəqaneyi-Şah İsmayıl. Teh., dər çapxaneye-Piruz, 1341.

² Hikmət Bayur. Hindistan tarihi, cild I-II, Ankara, 1987; Teymur oğulları və Babur haqqında tarixi özet – ön söz, Kazı Zəhireddin Mühəmməd Babur, Vəkayi, Ankara, 1987; “Humayun və onun dövrü” – Gülbədən bəyim, Humayunnname, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944.

Səfəvilərlə Dekən knyazlıqları arasındakı münasibətlərə öləri toxunulmuşdur. Daha doğrusu, I Şah Abbasın saray tarixçisi yalnız Dekən knyazlıqlarından ölkəyə gələn və ora göndərilən səfirlər haqda danışmışdır.¹

Tədqiqat zamanı Şərəf xan Bidlisinin “Şərəfnamə” və Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi bəy Şirazinin “Təkmülatül-əxbar” əsərlərindən də istifadə edilmişdir. Hər iki müəllif səfəvilərin yalnız moğollarla münasibətləri barədə məlumat vermişlər. I Şah İsmayılın Zəhirəddin Baburla münasibətləri, eləcə də, I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə ikinci Moğol imperatoru Məhəmməd Humayunun Səfəvilər dövlətində sığınacaq tapması kimi məsələlər barədə məlumatlar verilmişdir.²

Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanla Hindistan arasındakı mədəni əlaqələri, öyrənmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyan mənbələrdən biri də Məhəmmədli Tərbiyətin kompilyativ xarakterli “Daneşməndani-Azərbaycan” əsəridir. Müəllif əsasən orta əsrlərə dair mənbələrdən azərbaycanlı alimlər, şairlər, rəssamlar və s. mədəniyyət xadimləri barədə məlumatları toplamışdır.³ Qeyd etmək lazımdır ki, onların içərisində XVI-XVII yüzilliklər ərzində Hindistana səfər etmiş alim, şair, rəssam və s. mədəniyyət xadimlərindən də bəhs olunur.

Son orta əsrlər dövründə araşdırılan ölkələr arasındakı münasibətlərə bu və ya müəyyən dərəcədə bəhs olunan yüzilliklər ərzində Hindistanda fars dilində yazılmış mənbələrdə də toxunulmuşdur. Həmin əsərlərin içərisində qüdrətli Moğol imperatoru Cəlaləddin Əkbərin saray tarixçisi Əbül-Fəzl Əllaminin yazmış olduğu “Əkbərnəmə” xüsusi yer tutur. Moğol dövlətinin XVI yüzillik tarixinə dair mühüm mənbə olan bu əsərdə Səfəvi-Moğol münasibətləri, eləcə də, bu dövlətdə çalışan azərbaycanlı mühacirlərlə bağlı qiymətli məlumatlar verilmişdir. Üç hissədən ibarət olunan bu möhtəşəm səlnamənin ilk hissəsi Zəhirəddin Baburla Nəsirəddin Humayunun hakimiyyətləri dövrünə həsr olunmuşdur. İkinci və üçüncü hissələrdə bilavasitə Cəlaləddin Əkbərin hakimiyyət dövründən danışılır.⁴

¹ İskender bek Monşi Torkman. Tarix-i alam ara-yi Abbasi. cild I-II, Tehran 1350/1971.

² Шарафхан Бидлиси. Шарафнаме, том. II, предисловия, примечания и проложения Е.И. Васильевой. М.: 1976, 350 с.; Xacə Zeynalabidin Əli Əbdi bəy Şirazi. Təkmülatül-əxbar (Səfəvi dövrü – Şah İsmayıl və Şah Təhmasib). Fars dilindən tərcümə və şərhlər Ə. Rəhimlinindir. B.: Elm, 1997, 200 s.

³ Məhəmmədli Tərbiyyət. Daneşməndani Azərbaycan. Fars dilindən tərcümə edənlər: İ. Şəms, Q. Kəndli, B.: Azərnaşr, 1987, 464 s.

⁴ Abul Fadl Allami ben Shaikh Mubarak. Akbarnama/ Transl. by H. Beveridge. Vol. I-III, Calcutta, 1897-1921.

Tədqiqata cəlb olunmuş fars dilli digər mühüm hind mənbəsi Əbdülqədir Bədəününin “Müntəxəbət-təvarix” əsəridir.⁴ Bu əsər tədqiqatda son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, digər fars dilli hind mənbələrindən fərqli olaraq Bədəuni ikinci Moğol imperatoru Humayunun Səfəvilər dövlətində sığınacaq tapdığı bir dövrdə Hindistanda hakimiyyətdə olan Şirşah Suri ilə Səfəvilər dövləti arasındakı münasibətlərdən bəhs etmişdir. Həmçinin, əsərin orta əsr şərq təzkirələri üslubunda yazılmış sonuncu – üçüncü hissəsində müəllif Əkbər şahın sarayında gördüyü, haqlarında eşitdiyi alimlər, ruhanilər, həkimlər və şairlər barəsində müfəssəl məlumat verilmişdir və həmin şəxslərin içərisində azərbaycanlılar da vardır.

Tədqiqata cəlb olunmuş mənbələrdən biri Məhəmməd Qasım Hinduşah Firiştənin “Tarixi-Firiştə”, yaxud “Gülşəni-İbrahim” adlandırılan əsəridir. Bu əsərdə Dekən knyazlıqları, onların Səfəvilər dövlətilə əlaqələrinə dair qiymətli məlumatlar verilmişdir.¹

Tədqiqata cəlb olunmuş əsas mənbələrdən biri də sayca dördüncü olan Moğol imperatoru Nurəddin Cahangirin qələmə almış olduğu xatirələridir. Məlum olduəu kimi Moğol sülaləsində öz xatirələrini qələmə almaq ənənəsi güclü olmuşdur və Cahangir də həmin ənənələrin təsirilə hakimiyyətə gəldiyi vaxtdan başlayaraq dövlət daxilində baş verən hadisələri qələmə almışdır. İmperator eyni zamanda xarici siyasət məsələlərinə də geniş diqqət yetirmiş, Səfəvi şahı I Abbasla olan dostluğu dəfələrlə xatırlamış, diplomatik münasibətlərə geniş şəkildə toxunmuşdur. Burada həmçinin Moğol dövlətində fəaliyyət göstərən azərbaycanlı mahacirlərlə bağlı məlumatlara da rast gəlinir. Hakimiyyətinin ilk 17 ili bilavasitə imperatorun özü tərəfindən yazılsa da, son beş il onun özünün rəhbərliyi altında Mötəməd xan tərəfindən yazılmışdır. Tədqiqat zamanı əsərin A. Rocers və H. Beveric tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edilərək, 1909-1914-cü illərdə Londonda nəşr olunmuş nüsxəsindən istifadə olunmuşdur.²

Hind hökmdarları ilə Səfəvi şahları, eləcə də, hakim sülalələrə məxsus şəxslər arasındakı yazışmalardan, müxtəlif məsələlər dair verilmiş hökmdar fərmanlarından da istifadə olunması tədqiqatın nəticələrinə müsbət təsir göstərmişdir.

⁴ Abdul Qadir Muluk Shah Badauni. Muntakhabat-Tawarikh/ Translated from the Original Persian and Edited by George S. A. Ranking, Sir Wolseley Haig and W. H. Lowe, Vol. I-III, Calcutta, Printed at the Baptist Mission Press 1884-1925.

¹ Muhammad Qasim Hindu Shah Firishta. Gulshan-i Ibrahimi or Tarikh-i Firishta. Vol. I-IV, Bombay, 1832.

² Memories of Jahangir/Transl. by A.Rocers and H.Beveridge. Vol. I-II, London, 1909-1914.

Tədqiqat zamanı Hindistanda, eləcə də, İranda və Azərbaycanda olmuş avropalı səyyahların səfərnamələrindən də istifadə edilmişdir. Onların içərisində 12 il Hindistanda yaşamış, Moğol əyanlarının ev həkimi olmuş fransız Fransua Bernyenin, habelə XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanda və İranda olmuş bir çox avropalı səyyahın (Entoni Cenkinson, Adam Oleari, Tavernye, Şarden, Yan Streys) səfər xatirələrində Azərbaycanla Hindistan arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinə dair xeyli qiymətli məlumatlar verilmişdir.¹

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədini XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan, daha doğrusu hər iki ölkə ərazisində mövcud olmuş dövlətlər, yəni Səfəvilərin Böyük Moğollar, habelə Hindistanda mövcud olmuş digər müsəlman dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərini araşdırmaq təşkil edir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- XVI-XVII yüzilliklərdə Səfəvilərin Böyük Moğollar və Dekən knyazlıqları ilə əlaqələri və onların qarşılıqlı münasibətlərinə aydınlıq gətirmək;

- orta əsrlərdə Azərbaycandan Hindistana mühacirət və onun səbəblərinin araşdırmaq;

- XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanla Azərbaycan arasındakı iqtisadi-ticari əlaqələri, hind ticarət kapitalının Azərbaycandakı mövqeyi və bunun Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini öyrənmək;

- Hindistanla Azərbaycan arasında mədəni münasibətlər, moğol mədəniyyətinin formalaşmasında Azərbaycan təsirini, qədim mədəniyyətə malik hər iki ölkənin bu sahədə qarşılıqlı təsirləri məsələsini araşdırmaq.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Tədqiqatın işlənməsində azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanmışdır. Dissertasiyanın metodoloji əsasını müqayisəli-tənqidi və sistemli analiz metodları təşkil edir. Mövzu ilə bağlı müxtəlif səpkili materiallarda olan məlumatlar qarşılıqlı şəkildə təhlil edilib, nəzəri fikirlər faktiki materiallarla əlaqələndirilib, məntiqi təhlil yolu ilə konseptual nəticələr,

¹Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Могола. Пер. с французского Б.Жуковского и М.Томара. М.-Л.: Соцэкгиз, 1936, 350 с.; Английские путешественники в Московском государстве. Перевод Ю.В. Готье. М.-Л., 1937; Олеари А. Путешествия. М.: Университетская типография, 1870, 1073 с.; Şarden J. Səyahətnəmeyi-Şarden / Məhəmməd Abbasinin fransız dilindən fars dilinə tərcüməsi. I-IV cildlər. Tehran, Entəşarate Əmir-Kəbir, 1336/1957; Tavernye J. B. Səfərnəmeyi Tavernye / Əbu Turab Nurinin fars dilinə tərcüməsi. İsfəhan, çapxcane-ye fərvin, 1336/1957, 719 s.

nəzəri ümumiləşdirmələr əldə edilmiş, ümumi ictimai inkişaf qanunları əsasında hadisələrin sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni amilləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan arasında ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətlərin ilk dəfə ayrıca, xüsusi tədqiqat obyekti kimi öyrənilməsinə cəhd olunmuşdur. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanda mövcud olan Dekən knyazlıqları ilə Səfəvilər arasındakı münasibətlər nəzərdən keçirilmişdir. Həmçinin, bəhs olunan yüzilliklərdə Hindistanda xeyli sayda azərbaycanlı mühacirin fəaliyyəti, o cümlədən Azərbaycandan Hindistana mühacirətin səbəbləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işində XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan arasında mövcud olan iqtisadi-ticarət əlaqələri yalnız hər iki ölkənin mənafeyi baxımından deyil, həm də beynəlxalq ticarət əlaqələri yönümündən araşdırılmışdır. Eləcə də, XVII yüzillikdə hind ticarət kapitalının Azərbaycanda mövqeyi və həmin prosesin bütövlükdə Səfəvilər dövləti üçün nəticələri nəzərdən keçirilmişdir. Dissertasiyanın digər bir elmi yeniliyi isə qədim hind mədəniyyətinin əsasında və eləcə də, digər şərq xalqları nümayəndələrinin təsiri altında yaranmış olan və elmi ədəbiyyatlarda “moğol” adlandırılan mədəniyyətə Azərbaycan təsirinin, həmin mədəniyyətin formalaşmasında azərbaycanlı sənətkarların rolunun araşdırılması ilə bağlıdır.

Dissertasiyanın əməli-təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyadan gələcəkdə Hindistan və Azərbaycan tarixinin XVI-XVII yüzilliklərə həsr ediləcək ümumiləşdirilmiş əsərlər yazarkən istifadə etmək olar. Dissertasiyada əldə olunmuş məlumat və faktlar Hindistanla Azərbaycan arasındakı ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr tarixini yeni faktlarla zənginləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Ali məktəblərdə müvafiq ixtisas kurslarının tədrisində, ali və orta ixtisas, habelə orta məktəblər üçün müxtəlif dərslərlərin, dərş vəsaitlərinin yazılmasında dissertasiyadan istifadə etmək olar. Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər tarixi ilə bağlı tədqiqat aparılmasında və müvafiq elmi əsərlərin yazılmasında dissertasiya işindən istifadə etmək olar.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi tarix kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Həmin kafedranın 18 fevral 2009-cu il tarixli iclasında ilkin, 14 dekabr 2011-ci il tarixində isə ikinci dəfə müzakirə olunmuşdur. Dissertasiya mövzusu üzrə nəşr olunmuş məqalə və tezislərdə tədqiqatın əsas məzmunu, başlıca müddəə və nəticələri öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısından və dissertasiyaya olunmuş əlavədən ibarətdir.

II. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ MƏZMUNU

“**Giriş**”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, xronoloji çərçivəsi göstərilmiş, öyrənilmə səviyyəsi və mənbəşünaslıq bazası şərh edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası müəyyənləşdirilmiş, elmi yeniliyi, əməli-təcrübi əhəmiyyəti verilmişdir.

Dissertasiyanın üç paragrafdan ibarət olan birinci fəslə XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanla Azərbaycan arasındakı ictimai-siyasi münasibətlərin inkişafına həsr olunmuşdur.

Birinci fəslin ilk paragrafında bəhs olunan əsrlərdə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin həmin dövrdə Hindistan ərazində mövcud olan dövlətlər içərisində ən böyüyü və qüdrətliyi olan Böyük Moğollarla siyasi-diplomatik münasibətlərinə diqqət yetirilmişdir. Səfəvilərlə moğollar arasında münasibətlər hələ sonuncuların Hindistanı fəth etmələrindən əvvəl başlamışdı. Belə ki, moğol dövlətinin yaradıcısı Zəhirəddin Babur Teymuri nəslinə mənsub idi və Teymurilərlə Səfəvilər arasında uzun müddətdən bəri davam etməkdə olan xoş münasibətlər vardı. XVI əsrin əvvəllərində köçəri özbəklərin lideri Məhəmməd Şeybani xanla mübarizədə digər Teymurilər kimi məğlub olaraq Məvarənnəhri tərk etmək məcburiyyətində qalan Babur ata-baba mülklərini geri qaytarmaq üçün əlverişli fürsətin yaranmasını gözləyirdi. Mərv döyüşündə (1510) Şeybani xanın Səfəvi dövlətinin yaradıcısı I Şah İsmayıl tərəfindən məğlub edilməsi və köçəri özbəklərin böyük bir çaşqınlıq içərisində olduğunu xəbər alanda yaranmış şəraitdən istifadə etmək qərarına gələn Babur şahla alyans yaratmağa çalışır. Müəyyən güzəştlər müqabilində aldığı Səfəvi yardımı sayəsində Məvarənnəhrdə hakimiyyətini bərpa etsə də, Babur burada yeddi aydan çox qala bilmir. Bir sözlə, I Şah İsmayıl və Babur alyansı uğursuzluqla nəticələnir. Bundan sonra əsas diqqətini Şimali Hindistanın fəthinə yönəldən Babur 1526-cı ildə Papipat döyüşündə qələbə qazanaraq hakimiyyətini bu ərazilərə yayır. Ata-baba mülklərini geri qaytarmaq ümidini hələ də itirməyən Babur bundan sonra Səfəvilərlə kəsilmiş əlaqələri bərpa edir. Bu haqda o, öz xatirətində ətraflı məlumat verir.¹

XVI əsrin 40-cı illərində səfəvilərlə moğollar arasındakı münasibətlər üzərində xüsusilə dayanmaq lazım gəlir. Belə ki, bu zaman Hindistanda əfqan Şirşah Surilə mübarizədə məğlub olaraq, ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalan ikinci moğol imperatoru Humayun səfəvilərə sığınmalı olur. O, məhz səfəvi yardımının sayəsində təkrarən moğolların hakimiyyətini Hindistanda bərqərar edə bilir. Humayunun varisi Əkbərin dövründə isə Qəndəharla

¹ Kazı Zahireddin Mühəmməd Babur, Vəkayi, c. II, s. 345.

əlaqədar hər iki dövlət arasında müəyyən soyuqluq yaranır. Belə ki, Humayun səfəvi yardımının müqabilində Qəndəharı onlara güzəştə getməli idi. Lakin o, verdiyi vədi yerinə yetirməmişdi. Humayunun vəfatından az sonra I Şah Təhmasib Qəndəharı və eyni adlı vilayəti ələ keçirir. Əkbər isə bununla razılaşmaq istəmirdi və buna görə də səfəvi şahının göndərmiş olduğu elçilikləri cavabsız qoyur, hətta o dövrün diplomatik qaydalarını pozaraq, I Şah Təhmasib vəfat edən zaman Səfəvi dövlətinə başsağlığı vermək üçün elçilik göndərmir.¹ XVI əsrin son rübü Səfəvilər üçün olduqca ağır bir dövr idi və moğol imperatoru yaranmış şəraitdən istifadə edərək Qəndəharın geri qaytarılması üçün çalışmağa başlayır və buna da müvəffəq olur. Bu zaman ağır bir durum içərisində olan gənc Səfəvi şahı I Abbas mövcud şəraitlə barışmaq məcburiyyətində idi. XVII yüzilliyin ilk iki onilliyində Səfəvi və Moğol dövlətləri arasında bir sıra elçiliklər mübadiləsi edilir. Qəndəharın itirilməsilə barışmaq niyyətində olmayan I Şah Abbas moğol sarayında gedən mübarizədən yararlanaraq 1622-ci ildə qalanı ətraf vilayətlə birlikdə ələ keçirir.²

Səfəvi və Moğol dövlətləri arasında münasibətlər XVII yüzilliyin 30-cu illərində də davam etdirilir və dövlətlər arasında bir neçə elçiliklər mübadiləsi edilir. Bu zaman isə moğol hökmdarı Şah Cahan Qəndəharı əldə etməklə bağlı hazırlıqlar aparmaqda idi və Qəndəhar hakimi bu haqda Səfəvi sarayına məlumat versə də, yanlış qarşılır. Şah sarayının özünə qarşı düşmən mövqedə durduğunu görən Qəndəhar hakimi qalanı moğollara təhvil verir. Qalanı səfəvilər 1649-cu ildə, II Şah Abbasın yürüşü nəticəsində geri qaytara bilirlər.³ Hər iki dövlət arasında başlıca ziddiyyət mənbəyi olan Qəndəharı moğollar bir neçə dəfə geri qaytarmağa çalışsalar da, buna müvəffəq ola bilmirlər və qala XVIII yüzilliyin əvvəllərinə kimi Səfəvilərin tabeliyində qalır.

Səfəvilərlə moğollar arasında sonuncu elçiliklər mübadiləsi XVII əsrin 60-cı illərinə - II Şah Abbasla Övrəngzibin hakimiyyətləri dövrünə təsadüf edir.⁴

Birinci fəslin ikinci paragrafında Səfəvilərin Hindistandakı digər dövlətlərlə - tarix ədəbiyyatlarında adətən Dekən knyazlıqları adlandırılan

¹ «Письмо шаха Аббаса I Джалал ад-дину Акбар шаху, доставленное Ядгар султаном Румлу» в кН. Фарзалиев А., Мамедова Р. «Сефевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатике», с. 122.

² Туманович Н.Н. «Поход Аббаса I на Кандагар», с. 5-15.

³ Həsənalıyev Z., Bayramlı Z. Göstərilən əsər, s. 60-61.

⁴ Бернье Ф. Göstərilən əsər, s. 147; Низамутдинов И. «Маасири-Аламгири» как источник по внешнеполитическим сношениям Индии, s. 96.

dövlətlərdən Adilşahlar, Nizamşahlar və Qütbşahlarla əlaqələrinə, habelə həmin əlaqələrin Səfəvi-Moğol münasibətlərinə göstərdiyi təsir araşdırılmışdır.

Dəkən yaylasında yerləşən Bəhmənilər sultanlığı XV yüzilliyin sonlarına doğru ağır feodal zülmü, feodal çəkişmələri və hind knyazlığı olan Vicanaharla gedən uzunmüddətli müharibələr nəticəsində zəifləyir. Bəhməni canişinləri yaranmış şəraitdən istifadə edərək XV yüzilliyin sonları və XVI yüzilliyin əvvəllərində hakim olduqları vilayətləri müstəqil idarə etməyə başlayırlar və bir-birlərinin ardınca özlərini süveren hökmdarlar elan edirlər.¹

Dəkən knyazlıqları içərisində ilk olaraq Səfəvilərlə əlaqə yaradan, öz elçisini Səfəvi sarayına göndərən Adilşahlar dövləti olur. Dövlətin yaradıcısı Yusif Adilşah həyatının sonlarında öz səfirini Səfəvi sarayına göndərir.² 1510-cu ildə I Şah İsmayıl həm Hindistanda mövcud olan dövlətlərlə əlaqə yaratmaq və həm də Bicapur hakiminin səfirliyinə cavab olaraq Yadigar bəy adlı şəxsin başçılığı ilə Hindistana böyük bir nümayəndə heyəti göndərir.³ Səfəvi dövlətinin yaradıcısı 1519-cu ildə İbrahim bəy Türkmən məktub və bahalı hədiyyələrlə Bicapur sarayına göndərir.⁴

Səfəvilərlə Dəkən knyazlıqları arasında sıx-diplomatik münasibətlər I Şah Təhmasibin hakimiyyəti dövründə də davam etdirilir. Şiəliyin hakim olduğu Adilşahlar, Nizamşahlar və Qütbşahlar dövlətlərinin başçıları Səfəviləri özlərinin süzerənləri hesab edir, cümə və bayram günləri oxunan xütbələrdə hakimiyyətdə olan Səfəvi şahının adını qeyd edirdilər. Bu isə həmin dövlətlərin şimal qonşuları olan Moğol dövlətini narahat etməyə bilməzdi. Bu Qeyd etmək lazımdır ki, Qəndəhardan sonra Səfəvilər dövlətinin Dəkən knyazlıqları ilə sıx siyasi-diplomatik münasibətlər saxlaması Səfəvi-Moğol münasibətlərinin ikinci əsas ziddiyyət obyektinə olmuşdur. Pakistan tarixçisi Riyazül İslam haqlı olaraq, bunu həm də ideoloji mübarizə hesab etmişdir.⁵

Lakin müəyyən səbəblərlə əlaqədar Böyük Moğollar dövlətinin xarici siyasətində uzun müddət Dəkən knyazlıqlarının işğal edilməsi məsələsi qoyulmamışdır. Sayca üçüncü Moğol imperatoru olan Cəlaləddin Əkbər XVI yüzilliyin 70-ci illərindən başlayaraq xarici siyasətində həmin dövlətlərə getdikcə daha artıq yer verməyə başlayır. Beləliklə də, XVI əsrin sonlarından

¹ Босворт К.Э. Мусульманские династии: справочник по хронологии и генеологии (перевод с английского и проложения П.А.Грязневича). М.: Наука, 1971, с. 263-265.

² Muhammad Qasim Hindu Shah Firishta. Gulshan-i Ibrahimi or Tarikh-i Firishta, Vol. III, p. 30.

³ Yenə orada, Vol. IV, p. 102.

⁴ Yenə orada, Vol. III, p. 33.

⁵ Riyazül İslam. Göstərilən əsər, s. 148.

Moğol imperiyasının Dekənə əlaqədar təcavüzkar planlarının genişlənməsi, bu dövlətlərə təzqiqlərin güclənməsi onlarla Səfəvilər arasındakı münasibətlərin yeni mərhələyə daxil olmasına gətirib çıxardır. Bu vaxta qədər Səfəvilərlə Dekən knyazlıqları arasındakı münasibətlər əsasən onların məzhəb yaxınlığı ilə bağlı idi. Lakin artıq Moğol təhlükəsinin artması və müstəqilliklərinin itirilməsindən ehtiyat etmələri onların səfəvilərlə münasibətlərinin əsasını təşkil etməyə başlayır.

I Şah Abbas bütün hakimiyyəti dövründə Dekən dövlətlərilə bağlı məsələlərə diqqət yetirmiş, həmin dövlətlərin müstəqilliklərinin saxlanılmasına çalışmışdır. Lakin onun varisləri bu məsələyə kifayət qədər diqqət yetirmirlər.

İlk fəslin sonuncu paragrafı bəhs olunan əsrlərdə Azərbaycandan Hindistana mühacirət və onun səbəblərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur.

Ən müxtəlif səbəblərlə əlaqədar doğma vətənlərini tərk edərək Hindistana səfər edən, bu ölkəni müvəqqəti, yaxud həmişəlik özlərinə vətən seçən bir çox həmvətənlimizdən başqa, buraya Yaxın və Orta Şərqi ölkələrindən də xeyli sayda insan mühacirət etmişlər. Hindistanda “qəriblər” adlandırılan həmin mühacirlərin ölkənin orta əsrlər tarixində müstəsna xidmətləri olmuşdur. Orta əsrlər dövründə burada mövcud olmuş və yarımadaının tarixində böyük rol oynamış dövlətlərin demək olar ki, hamısının məhz gəlmələr tərəfindən yaradılması bu fikrin doğruluğunu bir daha təsdiq edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövzuya aid çoxsaylı mənbələrdə azərbaycanlı mühacirlərlə bağlı məlumatlara olduqca az dərəcədə rast gəlmək olur. Lakin bununla belə mənbələrdə verilmiş həmin bu ötəri məlumatları incələyən zaman XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanda mövcud olan dövlətlərdə mühacirlərin necə mühüm bir mövqeyə malik olmaları məlum olur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, mənbələrdə yalnız əsasən özlərindən sonra hər hansı bir yazılı iz buraxmış şəxslər, yəni əsas etibarilə, alimlər, şairlər, rəssamlar, memarlar, ruhanilər, sənətkarlar, tacirlər, görkəmli hərbi və siyasi xadimlər haqda məlumatlara rast gəlmək olur. Lakin onu da nəzərə almalıyıq ki, mühacirlərin heç də hamısı müəyyən bir iz qoymağa müvəffəq olmurdu. Bir sözlə, mənbələrdə haqlarında müəyyən məlumatlar verilən, müəyyən uğurlar qazanan və buna görə də adları qeydə alınan mühacirlərdən əlavə çoxlu sayda haqlarında heç bir məlumat verilməyən insanlar da Hindistana səfər edirdilər. Buna görə də öz-özünə aydın olur ki, Hindistana səfər etmiş axın haqqında mənbələrdən geniş məlumat əldə etmək qeyri-mümkündür.

XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycandan Hindistana mühacirətin səbəbləri isə müxtəlifdir. Ə.Səidzadə orta əsrlərdə Hindistana mühacirətin əsas səbəbi

kimi onların bu ölkədə dini-siyasi sığınacaq axtarmalarını götürür.¹ S.Aşurbəyli də XVI-XVII yüzilliklərdə azərbaycanlı ziyahıların, şairlərin, alimlərin və rəssamların Hindistana xüsusi səfərlərinin və mühacirətlərinin ölkədə şiəlik təbliğatının gücləndiyi və Səfəvilərin sünniləri təqib etdikləri vaxta təsadüf etdiyini hesab edir.² Əlbəttə, səfəvilərin hakimiyyətə gəlmələri və şiəliyin Azərbaycanda və İranda hakim mövqeyə malik olması sünni məzhəbinə məxsus müəyyən şəxslərin öz vətənlərini tərk edərək, sünniliyin hakim olduğu bir sıra ölkələrə, o cümlədən də, Hindistana mühacirət etmələrinə gətirib çıxardır. Lakin bunu Ə. Səidzadənin hesab etdiyi kimi Azərbaycandan Hindistana mühacirətin ən mühüm səbəbi kimi götürmək doğru deyildir.

Ən müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq Azərbaycandan Hindistana mühacirətin əsas səbəbinin varlanmaq olduğunu müəyyən etmək olar. Orta əsrlərdə istər qərblilərin, istərsə də şərqilərin təsəvvürlərində bu ölkə hər şeydən əvvəl “zəngin Hindistan” idi və bura səfər edənlər varlanacaqlarına ümid edirdilər. Məsələn, I Şah Təhməsi Bicapur hakimi Əli Adilşaha yazdığı məktubda Səfəvi təbəəsi olan Mustafa xan adlı şəxsin Hindistana yola düşərkən onun burada bütün insanların həsədinə səbəb olacaq dərəcədə lütf və ehsanlara nail olmağa ümid etdiyini bildirirdi.³

XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanda mövcud olan müsəlman dövlətlərdə hər bir zaman mühacirlərə ehtiyac vardı. Belə ki, orta əsrlər dövründə Hindistanda mövcud olan dövlətlərin böyük əksəriyyəti buraya mühacirət etmiş şəxslər tərəfindən yaradılmışdı və onlar da məhz öz həmvətənilərinin xidmətlərinə ehtiyac duyurdular.

Mənbələrin verdikləri məlumatlara nəzər saldıqda Hindistana mühacirət edənlərin böyük əksəriyyətinin son dərəcə şöhrətpərəst, həyatda daha artıq uğur, mövqə qazanmaq arzusu ilə yaşayan şəxslər olduğunu görmək mümkündür. Həmin şəxslər Hindistana səfər edərkən burada özlərinin tərk etmiş olduqları vətənlərindən daha artıq uğur qazanmağa, müəyyən mövqeyə nail olmağa ümid edirdilər. Əlbəttə ki, onların heç də hamısı yüksək uğurlara

¹ Səidzadə Ə. Orta əsrlərdə Azərbaycanın Hindistanla mədəni əlaqələr tarixindən. B.: 1958, s. 9.

² Ашурбейли С.Б. «Экономические и культурные связи Азербайджана с Индией в средние века», с. 97.

³ Копия письма Его Величества шаха Тахмасиба, обитателя рая, Адиль шаху – в кн. Фарзалиев А., Мамедова Р. «Сефевиды и Великие Моголы в мусульманской дипломатике», с. 116-117.

nail ola bilmirdilər. Lakin mühacirlərdən bəziləri burada yüksək vəzifələrə yiyələnməyə, ali mövqelərə nail olmağa müvəffəq olurdular.

XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycandan Hindistana səfər edənlərin bir qismini siyasi səbəblərlə əlaqədar öz ölkələrini tərk etmiş şəxslər təşkil edirdi. Elə olurdu ki, siyasi səbəblərə görə bəzi dövlət xadimləri, bəzən isə elm və mədəniyyət xadimləri də eyni səbəbdən Səfəvilər dövlətini tərk edərək, Hindistandakı dövlətlərdə sığınacaq tapırdılar.

Bütün bu sadalanan səbəblərdən başqa elm və mədəniyyət xadimlərini Hindistana cəlb edən, onları bu ölkəyə səfər etməyə sövq edən digər bir səbəb də vardı ki, bu da Hindistanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olması ilə bağlı idi.

Dissertasiyanın ikinci fəslə Azərbaycanla Hindistan arasında olan iqtisadi-ticarəti əlaqələrin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur və iki paragrafdan ibarətdir. İlk paragrafda bilavasitə hər iki ölkə arasındakı iqtisadi-ticarəti əlaqələr araşdırılmışdır.

Hindistanla Azərbaycan arasında olan iqtisadi-ticarəti əlaqələri yalnız bu iki ölkənin mənafeyi baxımından deyil, həm də, ümumdünya ticarətinin bir həlqəsi kimi də araşdırmaq lazım gəlir. Çünki, Hindistan həm bilavasitə ölkənin öz daxilində istehsal olunan, həm də, buraya kənardan gətirilən müxtəlif sayda xeyli məhsulu Şərqi digər ölkələrilə bərabər Azərbaycan vasitəsilə də dünya bazarlarına çıxardırdı. Azərbaycanın xüsusi geopolitik mövqeyi isə həmişə olduğu kimi bu dövrdə də tranzit ticarətdə fəal iştirak etməyə imkan verirdi.

XVI yüzilliyin əvvəllərində Şimali Avropanın bir sıra ölkələrinin ticarət burjuaziyası dairələrində Moskva dövləti və Xəzər dənizindən keçməklə İran və Hindistana gedən şimal dəniz yolunun mənimsənilməsi ideyası yaranmağa başlayır. Volqa-Xəzər adlanan bu yolun mənimsənilməsinin əsas təşəbbüsçüləri ilk vaxtlar ingilis tacirləri oldular. Onlar Səfəvilər dövlətində özləri üçün əlverişli ticarət əlaqələrinin qurulmasına çalışmaq bərabər həm də, eyni zamanda buradan Hindistana yol axtarır, burbaşa hind tacirlərilə əlaqələr yaratmağa cəhdlər edirdilər.¹

İngilislərin Hindistana səfər etmək barədəki xahişləri I Şah Təhmasib və ondan sonra hakimiyyətə gəlmiş Səfəvi hökmdarları tərəfindən rədd edilir. Çünki Səfəvilər dövlətinin ərazisində hind tacirlərilə ingilislərin birbaşa ticarət əlaqələrinin yaranması bilavasitə dövlətin mənafeyinə zidd idi. İngiltərənin cəhdlərinin uğursuzluqla nəticələnməsinə baxmayaraq, XVII yüzillik boyu

¹ Английские путешественники в Московском государстве, с. 205; Гейдаров М.Х. Göstərilən əsər, c. 67.

digər dövlətlər də Səfəvilər dövlətinin ərazisindən keçməklə Hindistanla bilavasitə əlaqələr yaratmağa cəhd göstərdilər.

XVI-XVII yüzilliklərdə Hindistanla Azərbaycan arasında tranzit ticarətindən başqa, sıx ticarət əlaqələri də mövcud olmuşdur. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın dünya bazarına çıxartdığı ən əsas məhsullarından birini xam ipək təşkil edirdi və Hindistan da Azərbaycanın istehsal etdiyi xam ipəyin əsas alıcılarından olmuşdur. Azərbaycandan Hindistana ixrac edilən məhsulların içərisində ağ və qara neft, duz, Abşeronda becərilən zəfəran, atlar, heyvandarlıq məhsulları, xalça məmulatları, təzə və quru meyvələr, qızılboya xüsusi yer tuturdu.

Hindistandan İrana və Azərbaycana müxtəlif toxuculuq məmulatları, ədviyyatlar, boyaq maddələri, metal məmulatları, mis və dəmir, müxtəlif qiymətli daş-qaşlar, ətir və dərman məmulatları və s. gətirilirdi.

İkinci fəslin ikinci paragrafında isə XVII yüzillikdə hind ticarət kapitalının Azərbaycanda mövqeyinin güclənməsi və onun yaratmış olduğu mənfi nəticələr işıqlandırılmışdır.

Bəhs olunan yüzillikdə hind ticarət kapitalı Şərqi bir çox ölkəsində, xüsusilə də, Səfəvilər dövlətinin tərkibinə daxil olan ölkələrdə olduqca güclü bir mövqeyə malik olmuşdur. Azərbaycanda və İranda bazarların hind tacirləri tərəfindən zəbt olunması prosesi XVII yüzilliyin ikinci yarısından özünü göstərməyə başlayır. Əsrin sonlarında isə artıq bazarlarda üstünlük bu tacirlərin tərəfində idi.

Hind ticarət kapitalının Azərbaycanda, eləcə də, Şərqi digər ölkələrində belə bir mövqə qazanmasının səbəbi isə çox güman ki, son orta əsrlər dövründə Hindistanın beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə müxtəlif sayda və çeşiddə məhsul çıxara bilməsilə bağlı olmuşdur. Belə ki, həmin vaxtlar heç bir ölkə beynəlxalq ticarət dövriyyəsinə bu qədər mal çıxarda bilmirdi. XVII yüzillikdə hind sənətkarlarının istehsal etdikləri məmulatlar Şərqdə Çindən Qərbi Asiyaya qədər nəhəng bir ərazidə yayılmışdı. M. Heydərov düzgün olaraq hind ticarət kapitalının mövqeyinin güclənməsinin məhz bununla bağlı olduğunu qeyd etmişdir.¹

Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda və eləcə də Səfəvilər dövlətinin tərkibinə daxil olan digər ölkələrdə hind ticarət kapitalının mövqeyinin güclənməsinin digər bir səbəbi isə bu dövlətdə yadelli tacirlərin də yerli tacirlərin malik olduqları imtiyazlardan istifadə edə bilmələri ilə bağlı olmuşdur. Artıq XVII yüzilliyin birinci yarısında Azərbaycan şəhərlərində hind tacirlərinin koloniyaları meydana gəlməyə başlayır, onların burada sayları

¹ Гейдаров М.Х. Göstərilən əsər, c. 87

əhəmiyyətli şəkildə artır. Doğrudur, XVI yüzilliyə aid mənbələrdə Azərbaycan və eləcə də İran şəhərlərində olan hind tacirlərinin sayı ilə bağlı məlumatlar yoxdur. Lakin XVII yüzillikdə Səfəvilər dövlətində olan avropalı səyyahların əsərlərində bu barədə kifayət qədər məlumatlar vardır. 1647-ci ilin fevralında Moskvada Posol prikazında hindlilərin Həştərxanda ticarət şərtləri və Rusiyanın Hindistanla ticarətinin genişləndirilməsi tədbirləri haqda məlumat verən Sutur adlı hind taciri “şah şəhərlərində xeyli hindlinin daimi, 10000 hindlinin səfərə çıxmadan yaşadığını”, həmçinin onlardan şah xəzinəsi üçün xeyli miqdarda gömrük haqqının alındığını bildirmişdi.¹

Bacarıqlı və uzaqgörən bir dövlət xadimi olan I Şah Abbas müəyyən tədbirlər həyata keçirməklə hindli tacirlərin öz ölkəsində möhkəmlənmələrinin qarşısını almağa çalışırdı və buna qismən də olsa, müvəffəq ola bilər. Lakin təəssüf ki, Şah I Abbasın varisləri vəziyyətin ciddiliyini anlamayaraq, onun bu iqtisadi siyasətini davam etdirmirlər. Hind tacirləri I Şah Səfiyə (1629-1642) hədiyyə adı ilə böyük miqdarda rüşvət verməklə mərhum şahın qoymuş olduğu qadağaların aradan qaldırılmasına nail olurlar.² Səfəvilər dövlətində istər mərkəzi, istərsə də yerli hakimiyyət dairələrinin hind tacirlərinin fəaliyyətlərinin məhdudlaşdırılmasında maraqlı deyildilər. Belə ki, onlar şah xəzinəsinə böyük miqdarda gömrük haqları ödəyirdilər. Habelə, hind tacirləri yerli hakimlərə böyük vergilər ödəyərək, din azadlığından istifadə edir, özlərinin məişət və kasta adətlərini həyata keçirirdilər.

Beləliklə, Səfəvi hakim dairələri mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirmir, hind tacirlərindən əldə olunan gəlirlərə aldanaraq uzaqgörmez iqtisadi siyasət yürüdükdülər ki, bu da son nəticədə dövlətin iqtisadiyyatına güclü bir zərbənin vurulmasına səbəb olur.

Dörd paragrafdan ibarət olan dissertasiyanın sonuncu fəslı Azərbaycanla Hindistan arasında olan mədəni əlaqələr işıqlandırılmışdır. İlk paragrafda bəhs olunan yüzilliklərdə Hindistanda qədim hind mədəniyyətinin kökləri və digər şərq xalqlarının mədəniyyətlərinin təsiri altında yaranmış və tarix ədəbiyyatlarında adətən “moğol mədəniyyəti” adlandırılan mədəniyyətin formalaşmasında Azərbaycan təsirindən bəhs olunur.

Moğollar dövlətinin beynəlxalq əlaqələrinin genişliyi, iqtisadi yüksəlişi Hindistanda böyük irəliləyişlərə, tərəqqiyə səbəb olur ki, bu da yüksək hərəkətverici amillərlə mədəniyyətə, incəsənətə tərəvət bəxş edir və bununla da qədim hind mədəniyyəti tarixində yenibir mərhələ başlayır.

¹ Русско-индийские отношения в XVII в., с. 84-85.

² Tavernye J. B. Səfənameyi Tavernye, s. 513.

Moğol mədəniyyətinin formalaşmasına, inkişaf etməsinə güclü təsir göstərən şərq ölkələrindən biri də məhz vətənimiz Azərbaycan olmuşdur. Türk mənşəli, islam əqidəli Moğol imperatorları ilə Səfəvi şahları arasında sabit münasibətlərin mövcud olması mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri üçün əlverişli imkanların yaranmasına gətirib çıxarırdı.

XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan mədəniyyətinin, azərbaycanlı sənətkarların Moğol mədəniyyətinin formalaşmasına, inkişaf etdirilməsinə göstəriciləri təsirdən danışarkən mühüm bir məsələyə də diqqət yetirmək lazım gəlir. Belə ki, istər rus, istər qərb, istər Hindistan və Pakistan tarixşünaslığında Moğol mədəniyyətinin formalaşmasında, inkişaf etməsində Azərbaycan mədəniyyətinin rolu danılmış, və “İran təsiri” kimi qeyd edilmişdir. Lakin məlum olduğu kimi Moğol sarayında yüksək vəzifə tutanların böyük əksəriyyəti azərbaycanlılar olmuşlar. Onlar mənbələrdə “iranlı” adlandırılısalar da, bu onların milli mənsubiyyətlərini deyil, sadəcə Səfəvilər dövlətinin coğrafi termin olan İranla eyniləşdirilməsi, bu dövlətin bütün vətəndaşlarının qısaca olaraq “iranlı” adlandırılmaları ilə bağlı olmuşdur. Tarixçilərin müəyyən bir qismi bununla bağlı bilməyərək, digər bir qismi isə bilərək belə bir anlaşılmazlığa yol vermiş və moğol mədəniyyətinin formalaşmasında azərbaycanlıların nailiyyətləri İran mədəniyyətinin adına yazılmışdır. Orta əsrlər dövründə Azərbaycan mədəniyyətini tədqiq etmiş X. Qasımov bununla bağlı düzgün olaraq qeyd edir: “ Müəlliflər səfəvilərin etnik mənsubiyyətinə əhəmiyyət verməmiş, bu dövlətin ictimai, iqtisadi, mədəni-tarixi və siyasi mərkəzinin Azərbaycan olduğu faktını sərfəzər etməmiş, Səfəvi dövrünün mədəni sisteminə regional (İran) mədəniyyəti faktı kimi yanaşmış, incəsənətin inkişafında azərbaycanlıların aparıcı mövqelərinə və roluna fikir verməmişlər”.¹

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin qalan üç paragrafında elm və ədəbiyyat, memarlıq, təsviri incəsənət, xəttatlıq və musiqi sahəsində hər iki ölkə arasındakı əlaqələrdən bəhs olunmuşdur.

Nəticədə dissertasiyanın qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilmə ardıcılığı və başlıca ümumiləşdirmələr öz əksini tapmışdır.

¹ Xeyirbəy Qasımov. Azərbaycan mədəniyyəti (XVI-XVII əsrlər). B.: Nurlan, 2002, s. 67.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi işlərində öz əksini tapmışdır:

1. “Orta əsrlərdə Azərbaycandan Hindistana mühacirət və onun səbəblərinə dair” - “Tarix və onun problemləri”, Bakı, 2007, №1, s.44-47
2. “I Şah İsmayıl-Zəhirəddin Babur alyansına dair” - BDU-nun Xəbərləri, 2008, №1, s. 97-103
3. “Dəkən knyazlıqları ilə Səfəvi dövləti arasında qarşılıqlı əlaqələr və həmin əlaqələrin Moğol-Səfəvi münasibətlərinə təsirinə dair” - BDU-nun Xəbərləri, “Bakı Universiteti”, 2009, №1, s.166-172
4. “XVII yüzillikdə Azərbaycanda hind ticarət kapitalının mövqeyinin güclənməsinə dair” - “Tarix və onun problemləri”, Bakı, 2009, №1-2, s. 17-21
5. “XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan-Hindistan əlaqələri tarixindən” - Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, ADPU nəşriyyatı, 2010, s.81-82
6. «Из истории отношений Сефевидов с Декканскими княжествами во время правления Шаха Аббаса I» - Сборник научных трудов, № 1, Телавский Государственный Университет, Грузинская Республика, 2010, с. 44-50
7. «О причинах эмиграции азербайджанцев в Индию в XVI-XVII вв.» - Сборник материалов XII Международной научно-практической конференции: Наука и современность – 2011, Новосибирск, НГТУ, 2011, с.119-123
8. «Об усилении индийского торгового капитала в Азербайджане в XVII в.» - Исторические записки – Международный сборник научных трудов, выпуск 15, Пензенский Государственный Педагогический Университет, 2011, с. 45-52
9. «О роли азербайджанского влияния на формирование могольской культуре» - Гилея (научной вестник), Национальный Педагогический Университет им. М.П. Драгоманова, Академия Наук Украины, 2013, Выпуск 70 (№3), с. 162-167
10. “XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanla Hindistan arasında mədəni əlaqələrə dair” – Qafqaz universitetinin Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransının materialları, B., 2013, s. 185-186

11. “XVI-XVII əsrlərdə memarlıq sahəsində Azərbaycanla Hindistan arasındakı mədəni əlaqələrə dair” – GDU-nun Elmi Xəbərləri, № 1, 2013, s. 92-97

12. “XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycanla Hindistan arasında iqtisadi-ticari əlaqələrə dair” – GDU-nun Elmi Xəbərləri, № 3, 2013, s. 190-195

АЗЕРБАЙДЖАНО-ИНДИЙСКИЕ СВЯЗИ В XVI-XVII ВВ.

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена исследованию проблемы Азербайджано-Индийских связей в XVI-XVII веках.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и нескольких приложений.

Во введении указаны актуальность темы, научная новизна, цель и задачи, научно-практическая значимость исследования.

Первая глава посвящена изучению социально-политических отношений между двух стран в XVI-XVII вв. Эта глава состоит из трех параграфов. В первом параграфе коротко освещены политико-дипломатические отношения между Азербайджанским Сефевидским государством с Великими Моголами, которое в изучаемый период было самым большим и могущественным государством в Индии. Второй параграф посвящен отношениям Азербайджанского Сефевидского государства с Декканскими княжествами. А в третьем параграфе говорится об эмиграции азербайджанцев в Индию и её причинах.

Вторая глава посвящена исследованию экономически-торговых отношений между Индией и Азербайджаном, и состоит из двух параграфов. В первом параграфе говорится о торговых связях между двумя странами, а во втором о положении индийского торгового капитала в Азербайджане и её воздействию на экономику страны.

Третья глава посвящена исследованию культурных отношений между Индией и Азербайджаном. В первом параграфе исследуется влияние Азербайджана к формированию могольской культуры. А в остальных трех параграфах дается обзор связей отдельных областей культур.

В заключение диссертации приводятся выводы и основные обобщения исследования.

AZERBAIJAN - INDIAN RELATIONS IN THE XVI - XVII CENTURIES

SUMMARY

XVI-XVII centuries of the dissertation is devoted to the research of Azerbaijan - Indian relations problem. The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion, the list of references and several appendices.

The relevance of the topic, scientific innovation, goals and objectives, scientific and practical importance are provided in the thesis.

The first chapter has been devoted to the research of social and political relations between two countries in XVI - XVII centuries. This chapter consists of three paragraphs. In the first abstract briefly mentioned the political and diplomatic relations between Azerbaijan Safavid State and the Great Moghuls, which was the largest and most powerful country in India. The second abstract is devoted to relations between the Safavids State with Deccan's principalities. And in the third paragraph states causes emigration of Azerbaijanis in India.

The second chapter is devoted to the research of economic and trade relations between India and Azerbaijan, and consists of two abstracts. In the first paragraph refers to the trade relations between the two countries, and in the second position on the Indian commercial capital in Azerbaijan and its impact on the economy.

The third chapter is devoted to the research of cultural relations between India and Azerbaijan. In the first abstract we investigate the influence of Azerbaijan to the formation of the Moghal culture. And in the other three sections provides an overview of selected culture areas.

In the thesis conclusion, concludes by summarizing the main study.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ЕГАНА ЭКСАН КЫЗЫ МАМЕДОВА

**АЗЕРБАЙДЖАНО-ИНДИЙСКИЕ СВЯЗИ
В XVI-XVII ВЕКАХ**

Специальность: 5502.01 - Всеобщая история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории**

БАКУ - 2014